

# Toch Barbarische Noormannen in Drenthe?

## Een late Vikingsleutel van de Papeloze kerk bij Schoonoord

L.G. Bertelsen

*Omtrent anno 900, zo laat Johan Picardt ons weten, zijn de Barbarische Noormannen wederom gevallen in Vrieslandt, Drenth, etc. onder een leyds-man en opperhoofd genaemt Rollo, van conincklijcken geslachte gheboren, en hebben grouwelijck in dese landen gehuyst met de inghesetenen. 't Is seer geloofwaardigh dat Rollo, of Rolde, of Rottlo, een seer oudt dorp en ghesticht in Drenth, alwaer rare antiquiteten te sien syn, van dese Noormannischen Rollo sijnen naem ontfangen heeft* (Picardt 1660, 170). Enkele jaren geleden heeft Van Vilsteren (2008, 216) nog eens de argumenten onder de loep genomen voor de aanwezigheid van Vikingen in Drenthe. Mogelijke aanwijzingen daarvoor waren het zwaard van Oosterhesselen en de stijgbeugels van Zwinderen. De conclusie luidde echter dat Vikingactiviteiten in Drenthe niet met zekerheid aangetoond kunnen worden. Er blijkt nu toch een archeologische vondst te zijn die wel een duidelijke binding heeft met de Vikingen. De sleutel van Schoonoord, een vondst uit 1921, is nooit goed gepubliceerd. In dit artikel zal blijken hoe bijzonder deze eigenlijk is.

### De sleutel van de Papeloze kerk

Vikingsleutels worden relatief veel gevonden. Ze zijn er in allerlei afmetingen, vormen en materialen, met verschillende dateringen en van heel eenvoudig tot zeer gecompliceerd. De meeste sleutels hadden een praktische functie: ze werden gebruikt om kistjes, kasten en deuren af te sluiten en weer te openen. Het waren gebruiksvoorwerpen met soms ook een symbolische betekenis. Iemand met een sleutel was de eigenaar van iets van waarde dat veilig moest worden opgeborgen. Dat geeft een sleutel een symbolische uitstraling van verantwoordelijkheid, macht en vertrouwen. De meeste sleutels waren gegoten in brons of gesmeed uit ijzer, maar er komen ook sleutels van hout voor. Weliswaar zijn deze laatste ver in de minderheid, maar hun kans om in de bodem bewaard te blijven, is ook veel kleiner (Pantmann 2006, fig. 20). Een in het Deense Ribe gevonden lederen sleutel uit omstreeks 1000 na Chr. had blijkbaar geen praktisch nut, maar eerder een functie als amulet of wellicht als christelijk symbool (Jensen 1991, 51).

De fraai vormgegeven sleutel van de Papeloze kerk (fig. 1) is in 1921 gevonden in Schoonoord, gem. Coevorden. Sleutels kon men natuurlijk gemakkelijk verliezen, waar dan ook. De sleutel is gevonden vlak bij het beroemde, veel oudere neolithische hunebed de Papeloze kerk (D48 in Van Giffens nummering). Het is een losse vondst. In de directe omgeving zijn geen verdere vondsten uit dezelfde tijd gedaan. Wel zijn enkele kilometers zuidoostelijk van het hunebed twee andere voorwerpen uit de Vikingtijd gevonden. Het gaat om twee bronzen beslagstukken, beide gevonden ten noorden van Emmen (Van Doesburg 2005; Van Vilsteren 2010). De sleutel is gegoten in



Fig. 1. Bronzen sleutel van de Papeloze kerk bij Schoonoord. Length 11,02 cm. Foto J.R. Beuker.

brons in een opengewerkte techniek en vertoont lichte corrosie. De lengte bedraagt 11,02 cm, de breedte 3,94 cm en de dikte 0,60 cm. Hij weegt 56,3 gram. De sleutel is opgenomen in de collectie van het Drents Museum onder inventarisnummer 1921/XI 1.

In menig opzicht heeft de sleutel veel gemeen met moderne sleutels (fig. 2). De belangrijkste onderdelen zijn de greep en de baard met daartussen de schouder. De greep, het uitstekende deel dat niet tot in het sleutelgat reikt, dient om de sleutel te kunnen draaien bij het op slot doen en het openen. De druppelvormige greep van de sleutel van De Papeloze kerk is versierd met een heel kenmerkende gestileerde viervoeter. Deze viervoeter kan gediend hebben om de sleutel makkelijk te kunnen onderscheiden van andere sleutels, maar zal ook een aanduiding zijn geweest bij welke kist of kast hij hoorde. Bij moderne sleutels heeft de greep vaak een logo van de fabrikant

of een specifieke kleur. Aan het uiteinde van de greep heeft een sleutel meestal een ophangoogje, waarmee deze gemakkelijk aan een ketting of een ring gedragen kan worden. Opmerkelijk is dat het ophangoogje van de sleutel van de Papeloze kerk niet binnen de greep is meegenomen. Dat was wellicht makkelijker geweest. Zoiets zien we bijvoorbeeld wel bij een sleutel uit graf 2 van het grafveld Looveen bij Wijster (Almgren 1955, 14, fig. 30, 108 (H17) en Tafel III, E4; Kessler 1932, 97, Abb. 2, I, 1; Van Vilsteren 1979, 59, fig. 4A). Het ophangoogje is trouwens nog maar voor de helft aanwezig. Het is geen gietfout maar een gevolg van slijtage en corrosie.

Het feit dat de sleutel heel decoratief in een late Vikingstijl is vormgegeven, doet vermoeden dat deze niet alleen een praktische functie heeft gehad, maar door de eigenaar ook als sieraad

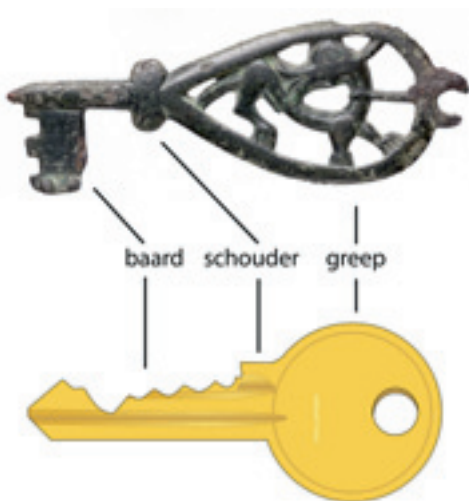


Fig. 2. Terminologie van een sleutel.

is gedragen. Ook dat zien we bij moderne sleutels nog wel eens, al hebben die dan meestal geen praktisch nut meer. De eerder genoemde lederen sleutel van Ribe werd vermoedelijk ook als sieraad gedragen.

De baard van de sleutel heeft twee inkepingen die corresponderen met uitsteeksels in het bijbehorende slot. De overgang van greep naar baard is de schouder, die er voor moest zorgen dat de sleutel niet te ver in het slot gestoken werd.

## Stijl, motief en beeldtaal

De sleutel van de Papeloze kerk is al bijna honderd jaar geleden gevonden en sindsdien meermaals aangehaald in de literatuur (bij. Almgren 1955, 108 (H18), Pl. 25a en Tabel III G/4; De Jonge 1939, 57, nr. 195; Hougen 1939, 124; Hasseloff 1951, 40, nr. 15, 88 en Tafel 16, 5; Klæsøe 2013, 139 foto onderaan pagina). De toewijzing is in het verleden nogal verschillend geweest, variërend van Karolingisch (oude inventarisboekje en huidige bijschrift in de vitrine) en Jelling-stijl (Hougen 1939, 124) tot verwant aan Mammen-stijl (Klæsøe 2013, 139 onderschrift bij foto). Eigenlijk is de versiering op de greep van de sleutel nog nooit goed onderzocht. Geen van bovenstaande interpretaties is in ieder geval correct. Maar welke stijl of combinatie van stijlen moeten we dan in de viervoeter zien? En welk dier wordt eigenlijk voorgesteld? En hoe oud is deze sleutel dan? Om deze vragen te kunnen beantwoorden, is het verstandig om drie oude onderzoeksmethoden van stal te halen, namelijk die naar stijl, motief en beeldtaal. Verschillende perioden hebben vaak uiteenlopende stijlen, motieven en beeldtaal.

## Stijl

Onder stijl verstaan we het ontwerp en de uitvoering daarvan door een ambachtsman of in een bepaald tijdsgewricht (Bertelsen 2006, 32). In de kunst uit de late Vikingtijd onderscheiden we achtereenvolgens de Mammen-stijl, de Ringerike-stijl en de Urnes-stijl. Deze stijlen vinden we toegepast op allerlei materialen (metaal, hout, steen, been, tand, gewei, textiel, barnsteen etc.) en in allerlei formaten (zowel op monumentale beeldstenen als in sleutels, hangers, armbanden, spelden, wapens en proefstukken). De Jelling-stijl is de jongste stijl uit de vroege Vikingtijd en als zodanig de directe voorloper van de Mammen-stijl. Deze laatste was in de tweede helft van de 10<sup>de</sup> eeuw in de mode (Bertelsen 2002, 19 en 61). Het mooiste voorbeeld van de Mammen-stijl is wel de grote steen DR 42 in Jelling in Zuid-Jutland.<sup>1</sup> Deze driehoekige steen van koning Harald staat aan het begin van alle beeldstenen in Scandinavië (Bertelsen 2010, 140, fig. 2a; Matthiesen *et al.* 2009; Wamers 1999, 48 (fig. 1-2)). In de eerste helft van de 11<sup>de</sup> eeuw, ten tijde van koning Haralds kleinzoon Knoet de Grote, was de Ringerike-stijl in de mode (Bertelsen 2002, 24 en 62; idem 2015). Grote, zware en krachtige vormen, dichte lijnen, dubbele contouren en enorme dubbele spiralen zijn karakteristiek voor de Mammen- en de Ringerike-stijl. Laatstgenoemde stijl is wat levendiger en expressiever.

In de tweede helft van de 11<sup>de</sup> en het eerste kwart van de 12<sup>de</sup> eeuw was de Urnes-stijl in zwang, de jongste van de drie late Vikingstijlen. Karakteristiek voor deze stijl zijn zwierige lijnen en linten, sierlijke lussen en het nagenoeg ontbreken van elementen als dubbele spiralen, dubbele contouren en oppervlaktepatronen. Deze stijl is niet alleen te vinden op een groot aantal kleinere metalen voorwerpen uit de Vikingwereld (Bertelsen 1992, 237; idem 2002, 27 en 65), maar ook op beeldstenen in Uppland en op houtsnijwerk. Een van de mooiste voorbeelden van de Urnes-stijl zijn de van een oudere kerk hergebruikte houten panelen van de staafkerk van Urnes in Noorwegen. Deze zijn ook naamgevend geweest voor de stijl (Bertelsen 2002, 27).

Over de beeldstenen uit het Zweedse Uppland is een standaardwerk verschenen van Anne-Sofie Gräslund. Zij onderscheidt voor de periode 970 – 1135 een vijftal stijlen (Pr 1-5). Deze indeling blijkt ook toepasbaar op de versiering van andere materialen, zoals metaal en hout (Gräslund 1991, 113). De afkorting Pr heeft betrekking op de manier waarop de dierenkoppen in profiel worden afgebeeld. Bij de lijven en de koppen van stijl Pr5 worden twee varianten onderscheiden. Bij de eerste wordt het lichaam afgebeeld met zacht vloeiende smalle en brede lijnen en met een driehoekige kop. Dit kan gezien worden als een voortzetting van de diervormen uit de voorgaande Scandinavische Urnes-stijl (Gräslund 1991, 127, fig. 9a). Bij de tweede variant wordt het lichaam overal even breed afgebeeld en is de kop veel meer afgerond en het voorhoofd zwaar aangezet. Ook wordt hierbij het oog omgekeerd weergegeven, dus met de punt naar achteren gericht. Deze weergave van de kop doet sterk denken aan enkele goed gedateerde metalen kunstvoorwerpen uit de eerste helft van de 12<sup>de</sup> eeuw uit Ierland (Gräslund 1991, 127, fig. 9b en 131). *En profil* weergegeven viervoeters met een haast lintvormig langgerekt lichaam in vloeiende lijnen en met het achterlijf hoger dan het voorlijf komen bij de Jelling-stijl en ook bij de Mammen- en de Ringerike-stijl voor, maar zijn dan meestal voorzien van dubbele lijnen, dubbele spiralen en dwarsstreepjes. Een mooi voorbeeld daarvan is de beroemde zilveren beker van Jelling (Graham-Campbell 1989, 142). Ook bij de in Mammen-stijl uitgevoerde schrijn van Bamberg is dit op het walrusivoren paneel middenvoor goed te zien (Graham-Campbell 1989, 144).

De Mammen-, de Ringerike- en de Urnes-stijl volgen elkaar weliswaar op, maar overlappen ten dele en zijn soms in een en hetzelfde voorwerp herkenbaar. In de late 11<sup>de</sup> en vroege 12<sup>de</sup> eeuw zien we de Scandinavische Urnes-stijl soms ook vergezeld gaan van de Urnes Pr5-stijl met zijn Ierse invloed (Gräslund 1991, 128, fig. 10; Herschend 1998, 109, fig. 6).

De druppelvormige rand van de greep van de sleutel uit Schoonoord is overal even breed en niet versierd (fig. 1). De vloeiend in elkaar overlopende nek en lijf van de viervoeter zijn ook overal even breed en eindigen bij het achterlijf, dat hoger is geplaatst dan het voorlijf. De kop en de poten zijn wat gedrongen, waarbij de poten voorzien zijn van klauwen. Van de achterpoot is ook een hiel weergegeven. De kop van de viervoeter kijkt achterwaarts en is in profiel weergegeven. De kop is afgerond, het voorhoofd zwaar aangezet en het oog druppelvormig en met de punt naar achteren gericht. Een 'rib' tussen de nek van het dier en de rand van de greep zorgt voor meer stevigheid. De bek van de viervoeter staat open en hij lijkt met zijn uitstekende tong zijn achterlijf te likken. De boven- en onderkaak doen enigszins denken aan de kaken van de viervoeter op de Vikingsleutel van Ommang Søndre in het Noorse Løten (Berg 2013, 146, F58 C29083) of die van de viervoeter op de beeldsteen U 1171<sup>2</sup> van Axsjö in het Zweedse Vittinge.

Ook al is de greep van de sleutel van de Papeleze kerk plat, de vorm doet toch heel plastisch aan, hetgeen typisch is voor de Urnes-stijl. Ook valt op dat de kenmerken van de Mammen- en de Ringerike-stijl geheel ontbreken: er is geen sprake van zware en krachtige vormen, dichte lijnen, dubbele contouren en spiralen of oppervlakteversiering. Dit alles leidt tot de conclusie dat de sleutel van Schoonoord kan worden ingedeeld bij de jongste van de late Vikingstijlen in Scandinavië, de Urnes-stijl fase 5, met zowel Scandinavische trekjes als Ierse invloeden (Gräslund 1991, 139; Herschend 1998, 109, fig. 6).

De Scandinavische stijl verschilt duidelijk van de stijl op het vasteland van Europa. Stijl, afbeelding en giettechniek (met de losse 'rib') maken de sleutel tot een echt Scandinavisch product. Zo'n losse steunrib bijvoorbeeld is ook te vinden bij de opengewerkte bronzen mantelspelden van de Ålborg-groep (fig. 3).

De fraai afgewerkte sleutel van Schoonoord kan via handelsnetwerken naar Noord-Nederland zijn gebracht of rechtstreeks door een Viking, hetzij voor persoonlijk gebruik, hetzij als een geschenk, misschien samen met een kistje, en vervolgens zijn verloren. Maar even-zo-goed zou



Fig. 3. Bronzen mantelspeld van de Ålborg-groep (opengewerkte spelden met een diermotief) in de Scandinavische Urnes-stijl. Tekening L.G. Bertelsen.

de rand van de greep van de sleutel. Het dier kan dus worden gezien als een waakhond. De halsband is met name aan de voorkant van de sleutel goed te zien (fig. 1). Zoals gezegd is het ophangoogje niet meegenomen binnen de greep van de sleutel; daardoor bleef er meer ruimte over om het beest neer te zetten als een staande waakhond die spiedend om zich heen kijkt.

Het achterlijf van het dier is hoger weergegeven dan het voorlijf. Dit komt in de late Vikingkunst vaak voor bij viervoeters, zowel in het klein als bij monumentale kunst. Een voorbeeld van de eerste categorie – kleine objecten –, zijn de al genoemde spelden van de Ålborg-groep (fig. 3). Een voorbeeld van de tweede categorie is beeldsteen Vs 24<sup>2</sup> van Hassmyra in het Zweedse Västmanland (Gräslund 1992, 464, fig. 4). Deze beeldsteen is ook in de Urnes-stijl uitgevoerd.

De hond op deze sleutel heeft de bek open en likt met zijn uitstekende tong zijn achterlijf. Daardoor maakt het dier zichzelf tot een soort cirkel, hetgeen in kosmische termen als symbool van eeuwigheid kan worden gezien (Gotfredsen en Frederiksen 2003, 52). De voorstelling van de waakhond was bedoeld om gezien te worden, niet om onzichtbaar in een beurs opgeborgen te blijven.

Waarom is bij deze sleutel gekozen voor een staande waakhond als motief? Het antwoord is simpel. Afgaande op de talrijke vondsten van sleutels, kistjes en kastjes hadden de mensen ook al in de Vikingtijd een diep geworteld verlangen om hun eigendommen te beschermen. Het was bovendien een tijd waarin het veel mensen voor de wind ging. Wie kon daar nu beter bij helpen dan de beste vriend van de mens: een hond, de bewaker van het huis en onvoorwaardelijk trouw aan zijn baas en zijn familie? Met zijn sublieme gehoor en reuk en zijn sterk ontwikkelde oriëntatievermogen kon hij tijdig waarschuwen voor dieven (Heinz 1999, 71). Wellicht was de hond ook bedoeld om de sleutel te beschermen, mocht iemand anders dan de eigenaar proberen deze te gebruiken.

Vanaf het midden van het 1<sup>ste</sup> millennium en de hele Vikingtijd door vinden we veel skeletten van honden, zowel in nederzettingen als in (crematie- en inhumatie)graven, en zowel in graven van eenvoudige lieden als van de elite. Zo bevatte het beroemde 6<sup>de</sup>-eeuwse crematiegraf van een hoofdman uit Rickeby in het Zweedse Uppland naast verschillende andere dieren maar liefst vier honden van diverse afmetingen (Gräslund 2014, 37-38, fig. 5). We weten uit de Vikingtijd dat in de rijke bovenlaag drie soorten honden voorkwamen. Deze werden net als valken en paarden gebruikt in

### Motief

Een motief is in dit verband een figuur waarvan de uitvoering wordt bepaald door de stijl (Bertelsen 2006, 34). Viervoeters zijn een veelvoorkomend motief in de Scandinavische kunst uit de late ijzertijd en de Europese kunst uit de middeleeuwen (Oehrl 2011). We vinden ze bijvoorbeeld op metalen sleutels (Almgren 1955, 67), op beslagstukken (Van Doesburg 2005, 163, Van Vilsteren 2010, 193) en op de mantelspelden van de Ålborg-groep in Urnes-stijl (fig. 3) (Bertelsen 1992, 237). Maar de interpretatie moet altijd vanuit de context plaatsvinden.

De mannelijke viervoeter van de Papeloze kerk draagt duidelijk een halsband die met een riem is vastgemaakt aan

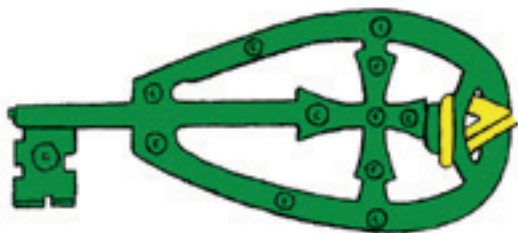


Fig. 4. Bronzen sleutel uit graf 2 van het vroegmiddeleeuwse grafveld van Looveen bij Wijster. Lengte 10,2 cm. Datering 8<sup>ste</sup>/9<sup>de</sup> eeuw. Uit: Van Es 1967, fig. 182.

elitaire uitwisselingsnetwerken (Adamsen en Lindblom 2014, 8). Ook zien we op het beroemde tapijt van Bayeux (ca. 1070) ridders te paard afgebeeld met valken en kostbare honden (Wilson 2004, pl. 2). Sommige van die honden hebben een halsband met een ring voor de riem. Eenzelfde combinatie van ridders te paard met valken en honden is ook te vinden op beeldstenen, zoals op U855 (2<sup>de</sup> helft 11<sup>de</sup> eeuw) uit Boxta in het Zweedse Uppland (Gräslund 2014, 39).

## Beeldtaal

In de 2<sup>de</sup> helft van de 11<sup>de</sup> en het begin van de 12<sup>de</sup> eeuw, de bloeiperiode van de Urnes-stijl, had het christendom vaste voet aan de grond gekregen in de Vikingwereld en werd de christelijke beeldtaal in de Vikingkunst toegepast. De christelijke beeldtaal moest de boodschap van een kunstwerk verduidelijken door motieven met elkaar te verbinden of door een bepaalde bedoeling van een motief te benadrukken. Anders gezegd, het geeft aan wat we moeten zien (Bertelsen 2006, 47). Het belangrijkste element in de christelijke beeldtaal is de centrale as, die de hiërarchische structuur van het Christendom weerspiegelt. Het is van belang dat een motief op deze middenas wordt geplaatst, dus centraal in het beeld. Een mooi voorbeeld daarvan is het kruis van Christus in de greep van de eerder genoemde sleutel van Looveen bij Wijster (fig. 4).

Motieven die *en face* worden afgebeeld, richten zich direct tot de kijker. Motieven die *en profil* worden weergegeven richten zich niet direct tot de kijker en zijn van minder belang. Motieven die schuin van boven en *en profil* worden afgebeeld, worden zelf bekeken, ze communiceren niet met de kijker maar hebben vaak tot doel om te wijzen op een belangrijk element in de hele afbeelding.

De afbeelding van de greep van de sleutel van de Papeleze kerk bestaat uit slechts één enkel motief: de gestileerde staande waakhond met een halsband om zijn nek en vastgebonden met een riem. Het dier is *en profil* afgebeeld en richt zich dus niet direct tot de kijker. Hij kijkt achterom en verwijst zo naar het slot van het kistje of de kast die met de sleutel moest worden geopend of gesloten. Een horizontale en een verticale as kruisen elkaar precies op de plek waar de bek van het dier zijn rug raakt. Exact hetzelfde is ook het geval bij de viervoeter op de bronzen mantelspeld van de Ålborg-groep (fig. 5). De verticale as van de sleutel uit Schoonoord loopt dwars door de tong, de kaak en het lijf van de hond. De horizontale as loopt van het ophangoogje via de riem



Fig. 5. Horizontale en verticale assen in de bronzen mantelspeld van de Ålborg-groep (links) en de sleutel uit Schoonoord (rechts). Tekening L.G. Bertelsen.

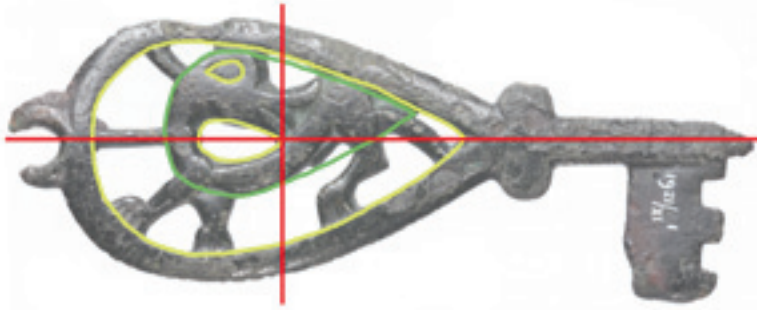


Fig. 6. Druppelvormige structuren in de sleutel uit Schoonoord. Tekening F. Herschend en L.G. Bertelsen.

en de halsband van de hond door zijn achterlijf midden door de schouder van de sleutel in het verlengde van de baard.

Zoals gezegd vinden we kunst uit de late Vikingtijd toegepast op allerlei materialen en in allerlei formaten (van monumentale beeldstenen tot sleutels en spelden). Op deze wijze werden expliciet boodschappen uitgedragen, waardoor de kunst een grote invloed had op de leefwereld van de Vikingen. Professor Frands Herschend heeft laten zien hoe de beeldstenen uit de late Vikingperiode zijn opgebouwd uit vormen met geometrische verhoudingen (Herschend 2005, 81, fig. 11C en 11D; Práinsson 1999, 11). Dit is ook het geval bij de afbeelding op de sleutel van de Papeleze kerk: deze bevat niet minder dan vier druppelvormige elementen (fig. 6). De drie grootste wijzen in de richting van het kistje of de kast die met de sleutel moest worden geopend, de kleinste wijst in de tegenovergestelde richting.

## Conclusie

De eigenaar van een sleutel heeft iets in zijn bezit dat zo waardevol is, dat het achter slot en grendel moet worden geborgen. Sleutels hebben daarom ook een uitstraling van verantwoordelijkheid, macht en vertrouwen. Sleutels konden echter ook heel gemakkelijk worden verloren. Dat blijkt wel uit het geval van de sleutel uit Schoonoord.

Deze sleutel is al bijna honderd jaar geleden gevonden en sindsdien vaak aangehaald in de literatuur. Daarbij is de stijl en de versiering heel divers beschreven, variërend van Karolingisch tot Jelling- en verwant aan Mammen-stijl. Toch is de versiering op de greep van de sleutel nog nooit in detail geanalyseerd. Dat is wel nodig, want geen van bovenstaande determinaties is juist.

De greep van de sleutel is uitgevoerd in de Scandinavische Urnes-Pr5-stijl met Ierse invloeden. Het motief van de sleutel is een gestileerde waakhond met een halsband en een riem. De trouwe waakhond moest zijn meester helpen om diens waardevolle spullen te bewaken. Deze viervoeter is zowel een veelvoorkomend motief in de kunst uit de late Vikingtijd als in de Karolingische kunst. Dat maakt de sleutel uit Schoonoord echter nog niet tot een product van een Karolingische bronsgieter. In de beeldtaal van de sleutel vallen een horizontale en een verticale as op. Dit kruisvormige element kan duiden op een christelijke invloed. Doordat de hond achterom kijkt en met zijn onderkaak zijn eigen achterlijf aanraakt, vormt hij zelf een soort cirkel. Aldus wordt eeuwigheid gesymboliseerd. Een van de kenmerken van de Scandinavische beeldstenen is dat deze zijn opgebouwd uit vormen met geometrische verhoudingen. Datzelfde vinden we ook terug bij de sleutel uit Schoonoord: deze bevat niet minder dan vier druppelvormige elementen.

Johan Picardt schreef in 1660 dat barbarische Noormannen omstreeks 900 Drenthe zouden zijn binnengevallen. Historisch noch archeologisch zijn daar aanwijzingen voor te vinden.

Eigenlijk is de fraai bewerkte sleutel van de Papeloze kerk het eerste voorwerp dat ontegenzeggelijk een Vikingherkomst heeft. De sleutel kan heel goed naar Noord-Nederland zijn gebracht door een Viking. Het kan een geschenk zijn geweest, eventueel in combinatie met een kistje of een kist, en daarna verloren zijn geraakt. Het kan ook zijn dat een rondreizende bronsgieter de sleutel in Drenthe heeft gegoten. Het is zelfs niet uit te sluiten dat de sleutel is gegoten door iemand uit Drenthe die het vak geleerd heeft in de Vikingwereld. Op basis van de stijl moet dat in ieder geval hebben plaats gevonden in het begin van de 12<sup>de</sup> eeuw.<sup>3</sup>

## Noten

- 1 Runenstenen beginnend met DR verwijzen naar het corpus over runeninscripties in Denemarken (Jacobsen en Moltke 1941-1942) en naar de online database *Samnordisk runtextdatabas* 2008.
- 2 De nummers van runen- en beeldstenen beginnend met een U en met Vs verwijzen naar het corpus van Zweedse runeninscripties : *Samnordisk runtextdatabas* 2008. Dit is te raadplegen op <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>.
- 3 De auteur dankt drs. V.T. van Vilsteren, Drents Museum, voor het vertalen van de Engelse tekst naar het Nederlands.

## Literatuur

- Adamsen, C. en C. Lindblom 2014: Vikingetidens Jagthunde, *SKALK* 2014-1, 1-8.
- Almgren, B., 1955: *Bronsnicklar och djuvornamentik vid övergången från Vendeltid till Vikingatid*, Uppsala.
- Berg, H. L., 2013: "Nøkkelpraktis". *Østnorske jernalderneteknologier som symbol og teknologi* (Masterscriptie Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universiteit Oslo), Oslo.
- Bertelsen, L.G., 1992: Præsentation af Ålborg-gruppen – en gruppe dyrefibler uden dyreslyng, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1991, 237-264.
- Bertelsen, L.G., 2002: Den sene vikingetids kunst. In: L.G. Bertelsen (red.), *Vikingetidens kunst. En udstilling om kunsten i vikingernes verden og efterverden ca. 800-1250*, Jelling, 16-34, 61-71.
- Bertelsen, L.G., 2006: On Öpir's pictures. In: M. Stoklund, M. Lærche Nielsen, B. Holmberg en G. Fellows-Jensen (red.), *Runes and their Secrets. Studies in runology*, København, 31-64.
- Bertelsen, L.G., 2010: Golgatadramaet på mønter fra Harald Blåtands tid, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 4, 138-142.
- Bertelsen, L.G., 2015: The Cross Motif on Late Viking Age Art Picture Runestones in Västergötland. In: F. Ekengren en D. Olausson (red.), *Lund Archaeological Review* 2014, 55-78.
- Doesburg, J. van, 2005: Een draak uit Drenthe?! Een bijzonder middeleeuws bronzen beslagstuk uit Emmen, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 122, 163-167.
- Es, W.A. van, 1967: *Wijster, a native village beyond the Imperial Frontier 150-425 AD*, Groningen.
- Gotfredsen, L. en H. J. Frederiksen 2003: *Troens billeder. Romansk kunst i Danmark*, København.
- Graham-Campbell, J., 1989: *The Viking World*, London.
- Gräslund, A.-S., 1991: Runstenar – om ornamentik och datering, *TOR* 23, 113-140.
- Gräslund, A.-S., 1992: Runstenar – om ornamentik och datering II, *TOR* 24, 177-474.
- Gräslund, A.-S., 2014: En hund begraven. Hunden från stenålder till medeltid. In: *Från renhållningshjon till modeaccessoar. 10 000 år av relationer människa-hund i Sverige*, Uppsala (= Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 133), 31-48.
- Haseloff, G., 1951: *Der Tassilokelch* München (= Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Band 1).
- Herschend, F., 1998: ubiR, ybiR, ybir – är det U 485 Ofeg Öpir? *Fornvännen* 93, 97-111.
- Heinz, S., 1999: *Symbols of the Celts*, New York.
- Herschend, F., 2005: Välstrukturerad Senvikingatida Meningslöshet. In: *Akkulturation och Kulturkonflikt. Fyra essäer om järnåldersmentalitet*, Uppsala (= Uppsala University, Occasional Papers in Archaeology 38), 75-93.
- Hougen, B., 1939: Et anglo-nordisk drikkehorn fra Holland, *Viking* 3, 115-128.
- Jacobsen, L. en E. Moltke 1941-1942: *Danmarks Runeindskrifter*, (Atlas 1941. Tekst 1942) København.



- Jensen, S., 1991: *Ribes Vikinger*, Ribe.
- Jonge, C.H. de, 1939: *Willibrordherdenking 739-1939; tentoonstelling van vroegmiddeleeuwse kunst* (tentoonstellingscatalogus), Utrecht.
- Kessler, P.T., 1932: Schlüssel aus spätmerovingisch-karolingischer Zeit, *Mainzer Zeitschrift* 27, 96-101.
- Kessler, P.T., 1934: Schlüssel aus spätmerovingisch-karolingischer Zeit (2. Teil), *Mainzer Zeitschrift* 29, 62-65.
- Klæsøe, I.S., 2013: Efterlod vikingerne noget på Kontinentet? In: H. Lyngstrøm en L.G. Thomsen (red.), *Vikingetid i Danmark - tekster skrevet til Jørgen Poulsen i anledning af den eksperimentelle og formidende arkæologi, som Vikingelandsbyen i Albertslund har praktiseret og udviklet fra 1992 til 2012*, København, 137-140.
- Matthiesen, H. O., Bertelsen L. G. en Trudsø, S. 2009: Jellingstenene under lup. Video te raadplegen op: <http://vimeo.com/36756973> [bekeken op 8 juli 2015].
- Oehrl, S., 2011: *Vierbeinerdarstellungen auf schwedischen Runensteinen. Studien zur nordgermanischen Tier- und Fesselungssikonografie*, Berlin/New York (= Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 72).
- Pantmann, P., 2006: *Ej blot til pynt – Dualismen I gravfundne nøgler fra vikingetid. Et studie af gravfundne nøgler og deres symbolik samt deres betydning for revurdering af kvinderoller i vikingetid*, København.
- Picardt, J., 1660: Korte Beschreyvinge Van eenige Vergetene en Verborgene ANTIQUITETEN Der Provintien en Landen Gelegen tusschen de Noord-Zee, de Yssel, Emse en Lippe. War by gevoeght zijn ANNALES DRENTHIAE, [...]. Mitsgaders een korte Beschrijvinge der Stadt, des Casteels, en der heerlickheyt Covorden, Amsterdam.
- Sveriges runinskrifter*: the multi-volume catalog of rune inscriptions from various provinces in Sweden. The first volume of this series dates to 1900 and the latest to 1981. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
- Práinsson, P., 1999: Drawing at page 11 of *Runestones a colourful memory*, Uppsala.
- Vilsteren, V.T. van, 1979: Karolingische kleinodiën uit Zwolle, *Westerheem* 28-2, 57-61.
- Vilsteren, V.T. van, 2008: Een 'steghereep' uit Zwinderen en andere middeleeuwse stijgbeugels uit Drenthe, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 125, 211-226.
- Vilsteren, V.T. van, 2010: Beslist geen boekbeslag. Een Ottoonse bronsvondst van de Olde Akkers in Emmen, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 127, 193-209.
- Wamers, E., 1999: *Harald Blåtands dåb og den store Jellingsten ok Dani gærði kristna ... Den store Jellingstens billed-program i lyset af den ottonske kunst*, Vejle.
- Wilson, D.M. 2004<sup>2</sup>: *The Bayeux Tapestry. The complete Tapestry in colour with introduction, description and commentary*, Londen.

## Summary

### Barbaric Norsemen in Drenthe after all? A late Viking Age key from *De Papeloze kerk* near Schoonoord

Viking Age keys constitute a large, varied group of finds of different sizes, different designs, different materials, different dates and different manufacturing methods, ranging from very simple to highly sophisticated. The main function of the vast majority of the keys was to lock and unlock caskets, chests and doors. They were primarily utilitarian devices, though some may have had a symbolic meaning. Either way, they are important cultural remains. The owner of a key is the owner of something valuable that must be kept safe, for instance inside a casket.

The aesthetically beautiful and finely crafted key that came to light in the surroundings of megalithic monument D48 (*Papeloze kerk*) near Schoonoord is a stray find. The openwork key was cast in bronze and is now slightly corroded. On top of the bow of the Schoonoord key is an eyelet that made it possible to carry the key on a chain or ring. The drop-shaped bow is adorned with a highly stylised quadruped. The animal may have served to distinguish the key from any other keys the owner may have had, or to indicate the casket or chest to which it belonged. The key may have been worn visibly, as an ornament and a social marker. It has been known for almost

a hundred years and has been discussed in the literature, in which stylistic interpretations of its ornamentation vary from Carolingian and Jelling style alike to Mammen style. However, none of those interpretations is correct.

The ornamentation is in fact of the Scandinavian Urnes style Pr 5, with Irish influences evidenced by the quadruped's rounded head represented in profile with a pronounced forehead and a large drop-shaped eye pointing backwards. As is typical of the Urnes style, the animal's neck and body are represented as a gently undulating thin, smooth ribbon describing a graceful loop. Features of the preceding Jelling, Mammen and Ringerike styles are totally absent. Also typical of the Urnes style is that the two-dimensional image appears to be almost three-dimensional.

The motif is a standing male watchdog wearing a collar round its neck and tied by a leash to the edge of the key's bow. The dog has its mouth wide open and is licking its back with its outstretched tongue. The animal consequently more or less describes a circle, a figure of cosmic dimensions symbolising eternity. Why was a watchdog chosen as the ornamental motif here? The answer is obvious. What other creature could better assist a man in his endeavours than his best friend, his loyal dog, the guardian of his house, who loves him and his family unconditionally. Many finds featuring dogs are known from settlements and burials ranging in date from the middle of the first millennium AD to the Viking Age. Dogs and hunting were closely associated with aristocratic men, and there is evidence from the Viking Age of dogs being exchanged as gifts between members of the aristocracy, rather like hunting falcons between important people in Europe.

A vertical axis running through the dog's jaw, tongue and body and the horizontal axis extending from the eyelet, via the dog's leash, collar and hindquarters, across the key's shoulder and along the bit to the tip intersect precisely at the point at which the dog's lower jaw touches the animal's back.

One of the characteristics of Scandinavian rune stones is that they are made up of proportional geometric forms. Something similar is the case with the Schoonoord key, which includes no fewer than four drop-shaped elements (fig. 6), the largest three pointing towards the keyhole.

In the earliest book on the history of Drenthe, written in 1660, Johan Picardt stated that the barbaric Norsemen invaded the province of Drenthe around 900. There is no historical or archaeological evidence to support this. This article is my contribution to the stylistic interpretation and dating of the Schoonoord key. This finely crafted key may have been brought to the northern part of the Netherlands by a Viking, either for personal use or as a gift, possibly together with a casket, and then lost there. Or it may have been cast locally by a travelling craftsman. Another possibility is that it was made by a local smith who had learnt the craft in the Viking world. Whatever the case, the stylistic features of the Schoonoord key tell us that this took place in the early 12<sup>th</sup> century AD. It is the first artefact found in the province of Drenthe that is indisputably associated with the Viking world.

Dr. Lise Gjedssø Bertelsen  
Uppsala University  
Department of Archaeology and Ancient History  
Nørregyde 4  
Bramdrup  
DK-6000 Kolding  
lise.bertelsen@arkeologi.uu.se

L.G. Bertelsen (1948) promoveerde in 1996 aan de universiteit van Kopenhagen. Ze was onderzoeker, conservator en tentoonstellingscoördinator voornamelijk bij het Nationaal Museum in Kopenhagen, maar ook bij andere musea en bij de Universiteit van Aarhus. Ze is gespecialiseerd in kunst uit de Vikingtijd. Momenteel is zij als *non-resident research fellow* werkzaam bij het Department of Archaeology and Ancient History van Uppsala University (Zweden).